

Az ítélőmesteri joghatóság kialakulása,

Írta: VINKLER JÁNOS

Az ítélőmesteri joghatóság alatt a bírói hatalomnak azt a részét értjük, melyet az ítélőmesterek századokon át gyakoroltak. A joghatóság tartalma láthatólag a részhatalom alakulásától függ. Részhatalomról beszélünk, mert ezzel minden további nélkül érthetővé válik, hogy a joghatóság megállapítása az annak gyakorlatára hivatott szervezet viszonyát is tisztázza más szervekkel szemben.

Az ítélőmesteri joghatóság és egyúttal az ítélőmesterek jogi helyzete a középkorban, Hajnik kutatásai alapján, látszólag tisztázottnak tekinthető. Előadása szerint ugyanis¹ a protonótáriusok az ország nagybíráinak a segédei voltak. Állásuk az írásbeliségnek a perben kifejlődésével a XIII. század második felében keletkezett. 1464 óta a királyi Kúriában állandóan négy protonótárius működik: a nádori, az országbírói és a két személynői. Itélőmesterét mindenik nagybíró maga nevezte ki. A protonótáriusok eleinte csak mint a nekik alárendelt nádori, országbírói stb. jegyzők főnökei szerepeltek. Kezelték az illető nagybíró pecsétjét; az ez alatt kelt parancsokat és ítéleteket szerkesztették és kiadták. „Tiszténél fogva tehát a protonótáriusnak nagybírája ítélőszékén jelen lennie kellett, sőt valószínűleg ő volt hivatva ott az ítéletet formulálni és elfogadásra ajánlani, miért is őt nyelvünkön ítélőmesternek hívták.” A XIV. század közepétől kezdve minden egyes nagybíró ítélőszékén mindenik protonótárius jelen van, sőt nem ritkán főnökük helyettesítésével is megbízottak és „így nemcsak a segéd, hanem a helyettes (vicesgerens) szerepét is vitték”. Rajtuk fordulván meg „leginkább” a peres ügyek elintézése, a XV. században a királyok hozzájuk is intéznek bírói parancsokat. „Sőt úgy látszik, hogy nemcsak a királyi törvényszéket ők vezették tulajdon képpen, hanem szokásba vették, hogy kisebb ügyekben azonkívül is (in hospitio) bíraskodtak, mígnem az 1486. évi XX. t.-cikk ezt tilalmazta.* Nem prókátoroskodhattak, arra paraszt származásút kinevezni nem lehetett. „Mint a királyi ítélőtábla állandó tagjait, őket a XVI. század elején nem ritkán kiküldik bíróságnak vidéken tartására, sőt ha kivételes állapotok úgy kívánták, bírósági közgyűlések tartására.”

Hajnik álláspontját, az ítélőmesteri intézménnyel szemben való állásfoglalását hüen, csaknem szószerint igyekeztünk visszaadni. Ezzel lehetővé kívántuk tenni, hogy az ő álláspontját saját gondolatmenetünk kiindulási alapjává tegyük, s minden esetleges eltérő véleményt vitaként ne formulázzunk.

¹ Bírósági szervezet és perjog, 48-50.

Tudnunk kell, hogy a középkorban a kuriális törvénykezést a nagybírák tanácsban, de a tanács tagjainak szavazata nélkül eszközölték.¹ Az a körülmény tehát, hogy az ítélmesterek minden egyes nagybíró ítélőszékén benn ültek, állásuk jogi természetét nem befolyásolta, vagyis Hajnik előadása szerint az ítélmesterek a középkorban kizárólag segéd-személyek voltak, egyéb tényeiket megbízás alapján eszközölték, ebben a vonatkozásban megbízottak voltak. Ez alapon ítélmesterei joghatóságról beszélni nem lehet.

Ezzel szemben Kitionich, aki 1619-ben először kísérli meg a per tárgyát képező jogviszonyok osztályozását, azt mondja, hogy generális (communis) ügyek szemben a speciális ügyekkel² azok, amelyek bármely rendes bíróhoz vagy ítélmesterhez tartoznak.³ Még egy századdal tovább az 1715:XXVIII. t.-cikk felsorolja azokat a pereket, melyekben az ítélmesterek szókhelyükön kívül, vagyis vidéken, bírászkodni fognak. Viszont az 1723: XXX. t.-cikk ezen bírászkodást megszünteti, mert „a királyi tábla folytonosan együtt ülend, s ez ülésekben az ítélmestereknek hivatalos kötelességük szerint . . . folytonosan, kivétel nélkül, jelen kell lenniök”; ugyanakkor az „eddig az ítélmesterei bírói hatósághoz tartozó”⁴ ügyekre „az ország négy kerületében alattas Ítéltáblákat”, kerületi ítélőtáblákat állítanak fel. Míg tehát az ítélmesterek a mohácsi vész előtt a központi igazságügyi szervezetben segédszemélyekként szerepelnek, bírói joghatóságot pedig néha csupán megbízás alapján gyakorolnak, a mohácsi vész után ez a joghatóság önállósulni látszik, más szóval egy ítélmesterei joghatóság alakul ki.

Különösen az 1715: XXVIII. t.-cikkre való utalással, melyben a törvény sorolja fel azokat a pereket, ahol az ítélmesterek bírászkodni jogosultak, fölöslegessé tettük annak a kérdésnek a föltevését, hogy lehet-e egyáltalán ítélmesterei joghatóságról beszélni. Egyúttal pedig lehetővé tettük a kérdésnek abban a formában való föltevését, hogy *miből alakul ki az ítélmestereknek, mint eredetileg kizárólagos segédszemélyeknek egy olyan terjedelmű bírói joghatósága, melynek pótlására 1723-ban négy kerületi ítélőtábla felállítása vált szükségessé?*

Perjogi szempontból ugyan nem helytállóan, de vérünkben van még ma is, hogy alkotmányos életünk két fórumon kulminál: az országgyűlésen és a törvényhatóságon. A szent korona itt él, az állami felségjog itt telik meg élettel; az állami életerő innen sugárzódik vissza az egyesbe, s alkot egy olyan egészséges organikus cirkulációt, mely természetességénél fogva vagy kidobja magából, illetve meggyógyítja a beteg elemeket, vagy elpusztul s erjedt tömegként sodorja maga alá a nemzeti géniuszt. Bármennyire is áll az a tény, hogy a királyság megalakulásával a nemzet a bírói hatalmat a királyra ruházta, s ezen hatalom gyakorlatának kuriális orgánumai a király elhatározásának eredményei, mégsem törölhető ki jogfejlődésünkben az 1486: LXVIII. és 1492: XLIL t.-c, mely megállapítja, hogy a nádor, országbíró, kancellár és személynök az ország rendes

¹ Hajnik, i. m. 57-58., Vinkler, A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig, Pécs, 1921. I. kötet, 93. és köv. old.

² A generális és speciális joghatóság fogalmának kialakulását l. Vinkler, i. m. 120-126. old.

³ Directio Methodica, Cap. I. Qu. 8. §. 2. Alia est Communis, et indifferens: quales sunt alia omnes, ad quemlibet iudicem, seu Magistrum Prothonotarium pertinentes.

⁴ ...forum protonotariale hactenus respicientibus. 1723: XXX. t.-cikk 2. §.

birái. Bármennyire királyi elhatározásokból fakadtak ezen rendes bírák által vezetett kuriális bíróságok, mégsem tagadható meg, hogy ezzel a központi törvénykezés organizálásának kérdése kifejezetten a nemzet elé került, s ezek az orgánumok a szent korona tagjai összességének, legalább törvénykezési szempontból, végrehajtó közegeivé lettek. A megye már ezt megelőzőleg gondoskodott a maga autonóm törvénykezési életének saját választottjai útján való biztosításáról.¹ Amint a szorosan vett alkotmányjogi élet az országgyűlésen és megyén folyt, vagy kellett volna folynia, úgy a törvénykezési élet is ezen két szerv igazságügyi hatósága, a kuriális bíróság és a megyei bíróság előtt folyt, vagy kellett volna folynia. A nemesség alkotmányos életének harmadik fóruma nem volt, tehát a törvénykezési életnek is nehezen képzelhető el a kettő között egy harmadik fóruma. Ezt különösen ki kell emelnünk, mert fent azt láttuk, hogy az ítélmesteri joghatóság alá tartozott ügyek ellátására szerveztetik a négy kerületi ítéltábla. A Kúria és a megye között tehát láthatólag mégis volt egy harmadik fórum. Melyik törvénykezési fórumnak, a központnak vagy a megyének a kisugárzása-e az ítélmesteri törvénykezés?

A kérdés ilyen formában való feltevésével láthatólag kettős alapon próbáljuk gondolatmenetünket felépíteni: törvényen és gyakorlaton. Az a gyakorlat, melyet Hajnik közölt tanításából láttunk, egy olyan joghatóság kialakulására, mely Kitonich tanításából és az 1715: XXVIII. t.-cikkből megállapítható, elegendő alapot nem nyújt. Az ítélmester, ha bírāja meghagyása alapján a legkiterjedtebb joghatóságot gyakorolta is, az az ő segédszemélyzeti jellegén nem változtatott. E mellett meghagyás alapján bírói joghatóság gyakorlásának felvétele igen veszedelmes vélelem. Az ítélmesterek a mohácsi vész előtt bírájuk jegyzői irodájának főnökei voltak. Hogyan jutottak, vagy inkább juthattak ahhoz a joghatósághoz, melynek gyakorlatával megadták az alapot a kerületi ítéltáblák felállításához?

Ha a törvénytárból próbálunk tájékozódni, s az ítélmestereket még csak meg is említő cikkeket nézzük, sok reménnyel első pillanatra el nem indulhatunk. Összbenyomásként ugyanis ezek a cikkek részint az ítélmesterek törvénykezési szerepének negatív képét mutatják.² Nevezetesen csak azt látjuk felszínen belőlük, mit nem szabad a protonotáriusoknak az igazságszolgáltatás terén tenniök: „... egy ítélmester se merjen akár birtokok, akár hatalmaskodások, akár bármiféle egyéb ügyek iránt indított vagy indítandó perben hiagánszállásán, tudniillik a királyi felség tábláján, vagy törvényszékén kívül bíraskodni és ítéleteket hozni, hanem minden úgy nagyobb, mint kisebb peres ügyet a törvényszéken, a többi rendes bírák jelenlétében kell megvizsgálni”.

A törvénytárból merített másik benyomás viszont az ítélmesterek törvénykezési szerepének pozitív képét mutatja: „Item, quod magistri protonotarii, unicuique faciant justitiam, sub poena consueta”³ „... si aliquis causantium poterit legitime probare, quod aliquis ex ipsis magistris ... falsum et injustum fecisset iudicium; extunc talis magister, capite

¹ V. ö. 1298: XXXII. t.-c, Kovachich, Sylloge, I. 38. sed omnes causae ad Palatinum, dum Provincias iudicat, vel tunc, dum non iudicat, ad Parochiales iudices, referantur. A vonatkozó fejlődést I. idézett munkánk később megjelenendő II. kötetében.

² V. ö. pld. 1463: XXIII., Kovachich, Syll. I. 187., 1486 XX. t.-c. stb.

³ 1471: XIV. t.-c. bev.

plectatur, et in amissione bonorum suorum condemnetur”.¹ Azaz: az ítélemesterek fej- és jószágvesztés terhével mindenkinek igazságot szolgáltatassanak.

Ha a Hajnik által adott tanításból igyekszünk ezen kettős irányú törvényes parancsok értelmét keresni, úgy azok nem jelenthetnek egyebet, mint hogy az ítélemesterek a rendes bírák kuriális székén kívül saját hivatalos helyiségükben (in hospitio) az ügyet el nem intézhetik, hanem azt az Ítélszék elé kell vinniök s az ítéletet a nagybíró ítéletéhez hűen kell csinálniok. Vagy ha arra a kivételes jelenségre applikálnók a törvényt, amikor az ítélemester megbízásból maga vezette a törvényszéket, akkor a törvénynek nem adhatnánk általános jelleget. Megszorított értelem a törvénynek, általános intézkedés lévén, nem adható.

Volna még egy szempont, amelyik lehetővé tenné az idézett törvények ilyen megszorított értelmezését anélkül, hogy az általános jellegét tagadnók meg. Kutatásaink folyamán megállapítottuk, hogy a XV. század végén, a XVI. század elején „az Ítélet már csak formailag nem volt a bíró és tanács szótöbbséges határozata, lényegileg azonban már igen”.² Azaz: a tanács tagjai nem csupán tanácsadói többé a bírónak, hanem részesei a bírói határozatnak, bírák a szó tulajdonképpeni értelmében. Vonatkozhattak a törvények az Ítélemester ezen szerepére.

Ha azonban figyelembe vesszük, hogy míg az 1471. XIV. t.-cikk bevezetése azt mondja, hogy az ítélemesterek a szokott büntetés alatt, mindenkinek szolgáltatassanak igazságot, 1. §-ában pedig úgy rendelkezik, hogy: nec ipsi, nec eorum assessores, procuratores esse possint, azaz sem ők, sem ülnökeik ügyvédek nem lehetnek, nyilvánvaló, hogy itt az ítélemestereknek egy állandóan szervezett bíróság³ élén való törvénykezéséről van szó. És ami a legfontosabb, anélkül, hogy a rendes bíró külön megbízására volna szüksége.

Feltűnő ez az intézkedés, mert a XV. század második felében, mikor az állandó bíróság, a királyi ítélőtábla, tanácsának szervezésével kapcsolatban a főurak a nemességgel a bírói hatalom gyakorlatáért erős harcot vívnak, az országgyűlés határozottan mutatja azt a tendenciát, hogy kuriális bíróság szabályként legalább egy rendes bíró nélkül, nádor, országbíró, kancellár vagy személynek nélkül nem tartható.⁴ Ha van változás, az az állandó bíróság életének hullámzásával⁵ áll kapcsolatban. A fejlődés eredményeképpen 1500-ban szabályként a kuriális bíróság egyes tárgyalásain a tanács állott: Legalább egy rendes bíróval az élén, alnádor, alországbíró, négy protonotárius, 2 főpap, 2 báró és végül 8 nemes.⁶

Bármennyire oda mutat is tehát az 1471: XIV. t.-c. 1. §-a, hogy az ítélemesterek ezen tanács élén bíraskodtak, vagy bíraskodhattak, a tanács ily módon való szervezését rendező törvények őket innen láthatólag leszorítani igyekeznek.

Most már csak az a kérdés, hogy az 1471: XIV. t.-cikk, amely láthatólag egy önálló joghatóság gyakorlatának elismerése, egy ideiglenesen célszerű intézkedés-e, avagy a tanácsot szervező törvényekben van ezzel szemben ideiglenesen célszerűségi tendencia?

¹ 1498: IV. t.-c.

² *Vinkler*, i. m. 1. k. 116. old.

³ V. ö. *Vinkler*, i. m. 49. és köv. old.

⁴ U. o. 90-91. oldal.

⁵ U. o. 17. és köv. old.

⁶ *Vinkler* i. m. 91. oldal.

Á feleletre az első akadály a helyettesi intézmény kialakulásának a tisztázatlansága. Mert hiszen a legelső kérdés, ami állandóan kísért, hogy hogyan juthatott az ítélmester a nagybírák és azok helyettesein keresztül egyáltalán joghatósághoz? Annyit általában tudunk, hogy amint az egyes kuriális bíróságok kialakulnak, előbb-utóbb ott látjuk a nagybíró helyettesét.¹ A nádor és az országbírói helyettesítés elég tiszta, de egyébként ezúttal reánk különösebb fontossággal nem bír. Nem eléggé tisztázott azonban az Anjouk idejében a főkancellár vezetése alatt kialakult különös királyi jelenléti bíróság helyettesének a személye, de különösen ennek a Kápolna ispánhoz való viszonya. Innen van egyúttal az a bizonytalanság, mely az 1453-ban megalakult külön negyedik kuriális bíróság, a személyes jelenléti bíróság vezetője körül fennáll.² Kár, hogy Hajnik nem eléggé, vagy egyáltalán nem vette figyelembe Fejérpatakynak a királyi kancelláriáról írt rendkívül értékes és sok irányban útmutató dolgozatát.

A személyes jelenléti bíróság kialakulását illetőleg bátrak vagyunk utalni többször idézett munkánkra,³ ahol megkíséreltük a fejlődést figyelemmel kísérni, helyettese személyének megállapíthatása céljából pedig ezúttal a főkancellár és a titkos kancellár bíróságainak joghatósági területét kell figyelembe vennünk. A személyes jelenléti bíróság joghatóságát Zsigmond király nagyobbik végzeményének 4. és 5. cikke értelmében a nagyobb hatalmaskodások képezték. A különös jelenléti bíróság speciális joghatóságát is főként birtokra vonatkozó ügyek alkották.⁴ Mátyás király 1458-ban minden hatalmaskodást pert állandó, nyolcados törvényszéken kívül való, elbírálásra utasít s azzal a személyes jelenléti bíróságot bizza meg. Ezzel a főkancellár vezetése alatt működött különös jelenléti bíróság elveszti létjogosultságát, Mátyás király 1464-ben megszünteti s a fő és titkos kancellári méltóságot egy kézben egyesíti. Vájjon akkor, mikor Mátyás király a személyes jelenléti bíróságot állandó eljárásra utasítja, vájjon nem gondoskodik ugyanakkor a titkos kancellár helyetteséről?

Az 1458. (pesti) 29. cikk a következőképp rendelkezik: „Praeterea, ut multimodis actibus poteitiariis, et novis attemptionibus via praecluderetur, statutum est, et ordinatum, ut etiam post, et extra octavas, evocationes breves super omnibus actibus poteitiariis ab anno Domini 1454, patris, possint fieri sub sigillo, *Judicatus Spirituális Personalis Praesentiae Regiae sculpendo proxime pro eodem, quae tertium Protionolarium in Praesentiam constitueundum habebit*, ita ut videlicet *idem Prothonotarius* Domino Rege ubicunque in regno suo procedente, *hie Budae semper existat*, et insuper sex prudentes et Nobiles viri ex proceribus Regni deputentur, qui et in rebus regiis agendis Consilio pro arbitrio regni adhaereant, quorum etiam opera et ingenis dicta Judicia praetextu dietarum Brevium evocationum fienda continue exequantur”.⁵

Ezen rendelkezés megértése a különös- és személyes jelenléti bíróság előbb jelzett joghatóságának figyelembe vételével nagyon egyszerű. Az ezúttal állandó elbírálásra utalt tényeket, s az azokra vonatkozó joggyakorlatot kezdettől fogva a főkancellár protonótáriusa, az u. n. harma-

¹ V. ö. *Hajnik*, i. m. 35., 37. old.

² V. ö. *Hajnik* i. m. 28, 36, 39, 40-41, 48. oldalakat; továbbá *Vinkler*, i. m. 56. és köv. old.

³ V. ö. 54. és köv.; 211. és köv. old.

⁴ V. ö. még *Hajnik*, i. m. 34-35. old.

⁵ Kovachich, *Vestigia* 314, *Sylloge*, I. 147.

dik protonotárius ismeri. Egyúttal alkalmas egyén, aki az állandó bíraskodás által okvetlen szükségessé vált állandó Budán tartózkodásra is kötelezhető. Ezért mondja a dekrétum, hogy a harmadik protonotárius a jelenlétre, a titkos kancellár által vezetett személyes királyi jelenléti bíróságra átszervezendő, aki – bárhol tartózkodjék egyébként a király – állandóan Budán lakjék, hogy ezen állandóan elbírálandó ügyek elintézésére mindig készen legyen. Más szóval, ha a titkos kancellár, most már Personalis, a törvényszéken nem jelenik meg, mindig legyen, aki tartja az ő helyét (locumtenens), bíraskodik helyette.

Nincs kétség, hogy a titkos kancellár, mint személyes jelenléti bíró első helyettese protonotárius. Ennek a rendelkezésnek a jelentőségét különösen megértjük akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ez a bíróság állandó működésével az egyébként nyolcadokon szereplő kuriális bíróság működésének egész évre kiterjedő életet kölcsönöz.¹ Sőt még tovább; a a titkos kancellár azután, hogy a jelenléti bíróság élére kerül, csak kivételesen vesz részt a bíraskodásban;² ez a protonotárius pedig ugyanakkor, de legkésőbb 1464-ben a kisebb királyi kancellária élére is kerül. Teljes mértékben a protonotárius áll a kuriális törvénykezés előterében. Mátyás király ennek a helyzetnek megfelelően már 1459-ben utasítását nem a titkos kancellárhoz, hanem a protonotáriushoz intézi: „. . . Subsequenter Dominus Bex, omnes octavas et breves evocationes, continue, juxta decretum³ celebrare, et judicare, per protonotarium et judices deputatos faciat”.⁴

Mátyás király ezen kettős rendelkezése vagy utasítása az ítélmesteri joghatóság tartalmát és fogalmát minden kétséget kizárólag állítja elénk. Láthatólag ez a joghatóság generális joghatóság volt, mely a nagybírák időközben alakult speciális joghatóságát is magában foglalta, nem lévén ez utóbbi sem kizárólagos jellegű. Azaz az ítélmester a kuriális bíróságot úgy nyolcadon, mint azon kívül vezethette.

Azt az esetleges kételyt, mely abból származik vagy származhatik, hogy Mátyás király intézkedése nem általában, hanem csupán egy protonotáriusra vonatkozott, eloszlatja az az intézkedés, mellyel a főurak a a protonotárius működését egyelőre más lehetőség hiányában a saját ellenőrzésük alá akarják hajtani: „unus Protonotarius, vei duo, absque Praelatis et Baronibus, vei hominibus, quos iidem, in ipsorum personis, deputaverint, causas hujusmodi brevium evocationum adiudicare non possit, neque valeant”.⁰ Nem csupán az. u. n. harmadik protonotárius, de általában egy vagy két protonotárius nem bíraskodhatik a 6 úlnokkal a főpapok és bárók nélkül.

Nincs intézkedés, mely az ítélmestereknek ezt a joghatóságát expressis verbis megszüntette volna. A kuriális bíróság tanácsának szervezésére vonatkozó intézkedések,⁵ valamint az állandó bíraskodásra vonatkozó rendelkezések⁷ ezt a joghatóságot csupán a lehető legszűkebb körre igyekeztek szorítani, attól a törvényességi jelleget megvonni, és legfeljebb tényleges állapotként feltüntetni. Ez utóbbit sikerült azáltal talán

¹ V. ö. *Vinkler*, i. m. 17. és köv. old.

² *Hajnik*, i. m. 33-41. *Vinkler*, i. m. 58.

³ T. i. 1458. (pesti) 29. cikk.

⁴ Kovachicli, *Vestigia*, 343, *Sylloge*, 172.

⁵ Kovachich, *Sylloge* II. 187.

⁶ V. ö. *Vinkler*, i. m. 49 – 93. old.

⁷ U. o. 17-48. old.

biztosítani, hogy a titkos kancellár csak esetlegesen vett részt a bíraskodásban, miáltal a harmadik protonotárius lett a „tulajdonképpen” Personalis s mellette más ketten protonotáriusok. Ezt a fejlődést az 1486. 68. dekrétum befejezettként jelzi, miáltal tény, a Mátyás király eredeti intézkedése annak intenciójától eltérően a főurakra nézve kedvezőbb megítélést nyert, de maga az ott lefektetett ítélőmesteri joghatóság eredeti tartalma nem változott.

A titkos kancellár ez a magatartása és ez az igazságügyi politika a mohácsi vész után bosszulta meg magát.¹ A centralizáció ezt a ténylegességet figyelmen kívül hagyja s a Personalist, mint az 1458-iki harmadik protonotáriust az 1458. 29. dekrétum alapján a királyi helytartó, mint személyes jelenléti bíró helyetteseként kezeli, miáltal a bírói hatalom gyakorlata a maga egészében a királyi helytartó kezében összpontosul. Az előbbi tényleges helyzetet csak az 1542. éri pozsonyi országgyűlésnek sikerül biztosítania.

A kerületi ítélőtáblák kialakulásának fejlődésével kapcsolatban lesz módunk részletesen figyelemmel kísérni az ítélőmesterek 1526 utáni szereplését. Ezúttal csupán annak közlésére szorítkozunk, hogy amint az országgyűlésnek 1542-ben sikerül a kuriális bírósági szervezetre vonatkozólag a mohácsi vész előtt volt tényleges helyzetet biztosítani, az igazságügyi politika az ítélőmesterek bírói joghatóságával szemben is ugyanazt a régi utat folytatja.² Nem veszi azonban észre ez a politika, hogy a kuriális szervezet ezen ténylegességének tartalmát csak a joghatóságok biztosítása adhat. Ha a királyi helytartó a személyes jelenléti bíró, a Personalis pedig csak ennek a helyettese, akkor a királyi helytartó generális joghatóságánál fogva a nyolcadokon és azon kívül a bíróságnak állandóan elnökeként szerepelhet. A kuriális szervezet biztosított ténylegessége így formává zsugorodik. Az országbírónak, nádori helytartónak, Personalisnak nincs módjuk még csak speciális joghatóságukat sem gyakorolni. 1554 után láthatólag már erre irányul a figyelem. A törvények azonban³ csak egy ezirányú tényleges helyzet biztosítását célozhatják. Itt azonban, érthetőleg, az országgyűlés nehezebb helyzetben volt, mint a központi igazságügyi szervezet formális biztosításánál. Sőt Nádasdy nádorsága (1554-1562) után ezirányú küzdelme teljesen kilátástalanná válik. Hogyne, hiszen a centralizáció határozottan fogalmazott dekrétumokra támaszkodhatik, míg az országgyűlés csak egy olyan tényleges helyzetet megállapító törvényekre, mely az előbbi dekrétumokat soha nem érintette, tehát soha hatályon kívül nem helyezte. Végül is 1567-ben az országgyűlés az állandó bíraskodást megszünteti azáltal, hogy az extraoctavalis ügyeket is a nyolcados törvényszékek elé utalja.⁴ Hogy mit jelent egy nemzet törvénykezési életét az év meghatározott szakára szorítani ott, ahol a bíraskodás legalább elvben már egy század óta állandó, annak részletesebb indokolását itt mellőzhetők tartjuk. De tény az, hogy egy ilyen kétségbeesett lépéssel az országgyűlés nyíltan beismerte, hogy a formálisan biztosított kuriális bírósági szervek joghatóságának biztosítására vonatkozó törekvése ezidőszert céltalan. Az állandó bíraskodással szemben támasztott folytatólagos igények kielégítése céljából tehát el kell

¹ V. ö. *Tinkler*, i. m. 120-159. old.

² V. ö. 1547: XVIII.-t. cikk.

³ V. ö. 1556. ö4, 1557. 8, 1559. 38 és 39, 1563. 24, 1566. 21, 1567. 24 és V. ö. *Vinkler*, i. m. 237. és köv.

⁴ A részleteket l. *Vinkler*, i. m. 187-189.

ismernie azt a „tényleges” lehetőséget, melyet ugyancsak az 1458. évi dekrétum az ítélőmesteri joghatóság gyakorlatában biztosított. Alkotmányos és főleg hatalmi szempontból még mindig kisebb veszély, mint a királyi helytartó kezében összpontosított hatalom gyakorlata.

Ennek a helyzetnek megfelelően az országgyűlés tudomásul veszi, ha az ország felső részeibe akár egy ítélőmester is kiszáll bíraskodni;¹ ha az országbíró és helyettese nem volnának a felső részekben, törvényszékét az ítélőmester vezesse;² gondoskodik költségeikről, mert ők a kuriális törvényszéken kívül is alkalmaztatnak;³ őket rendkívüli peres ügyek elbírálására is meghívják;⁴ sőt a helytartósági törvényszékeket is vezethették;⁵ mikor pedig az 1599: XLVL t.-cikkel a nyolcadas törvényszékek működését is beszüntetik, a kuriális joghatóság csakis az ő vidéki bíraskodásukban élhet 1608-ig.

Hogy ennek a különböző formában kifejezésre juttatott ténylegeségnek törvényes színezete is volt; – hogy ez a Mátyás dekrétumával megindult gyakorlat folytonosságának elismerése volt, mutatja Kitonich fent közölt az a tanítása, mely szerint a generális (communis) ügyek szemben a speciális ügyekkel azok, melyek bármely rendes bíróhoz, vagy *ítélőmesterhez* tartoznak. Nem bírák, tehát mint ilyeneknek speciális ügyeik nincsenek, ellenben a Kúria generális joghatóságának gyakorlatára jogosítvák. Kitonich csak törvényen alapuló gyakorlatról tanít. Ha az ítélőmesteri joghatóság csak ténylegességen alapult volna, bizonyos, hogy Kitonich még ilyen óvatos formában való megemlítését is mellőzte volna.

A XVII. század a kuriális törvénykezés legszomorúbb korszaka. Az ország u. n. alsó részei számára 1634-ig még csak tartottak néha⁶ törvényszéket,⁷ azután pedig az egész országra vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak igen-igen néha,⁸ S hogy a központi igazságügyi szervezet joghatósága alá tartozó ügyek ilyen körülmények között nem estek el teljesen a törvénykezéstől, csak az ítélőmesterek törvénykezésének köszönhető. Az ítélőmesterek támaszkodhattak nagybírájuk utasítása mellett saját joghatóságukra s működésükkel pótolhatták a kuriális törvényszékeket,⁹ Pótlásról kell beszélnünk, mert az a néhány ügy, melyet a kuriális bíraskodás ilyen szomorú helyzetében a nádor, országbíró és a Personalis rendkivüli eljárás útján elintézték,¹⁰ komoly számításba nem jön. Az a körülmény, hogy az ítélőmesterek Add éken tartják székhelyüket, előbbi állításunkat nem befolyásolja, mert hiszen amint köztudomású, a XVI. és XVII. századokban a nyolcadas törvényszékek nem mindig a központban, hanem vidéki városokban is tartottak.

Az országgyűlés az ítélőmesterek joghatóságával szemben ezen században is az előbbi, XVI. században követett politikai utat követi. A kuriális bírósági tanács szervezésénei hallgat róluk,¹¹ viszont törvénykezési

¹ 1555: II. t.-c 1 \ §.

² 1556: XXXIV. t.-c.

³ 1566: XXVI. t.-c.

⁴ 1574; XVIII. t.-c.: ezt azonban újból lehetetlenné teszi az 1582:111. t.-c.

⁵ 1567: XXIV. t.-c.

⁶ 1622: LVIII. t.-c.

⁷ V. ö. 1649: LXXVI. és 1649: XCII1. t.-c.

⁸ 1655: LI. t.-c. bev, 1681: XXXIII. t.-c.

⁹ Protlinrij, non modo dum in Sede Judria judicant, sed et vel maxime cum ad Partes Kegiii exeunt. Orsz. Lev. Lad. Q. Fase. F. No 36.

¹⁰ V. ö. pld. 1622 17, 48 és 51, 1625. 63 stb.

¹¹ L. 1618. 64, 1622. 43, 1625. 51, 1630. 45, 1635. 14, 1647. 103, 1649. 76 1655. 51, 165II. 41, 1662. 28, 1681. 28. t.-c.

ténykedésüket tudomásul veszi,¹ sőt egyes ügyekre vonatkozó kompetenciájukat kifejezetten elismeri.²

Ugyanezen századokban a törvények és statútumok egész sora foglalja a megyei autonóm joghatóság tartalmával. A kuriális törvényszékek csaknem teljes szünetelése, az ítélmesterei szék viszont nem állandó vagy legalább is nem rendszeres időközökben való működése, szükségessé tette a municipális autonóm joghatóság tartalmának növelését. Az ítélmesterek a Kúria generális joghatóságát gyakorolván, igen gyakran fordulhatott elő, hogy a megyei sedria elé tartozó ügyekben is eljárta. A XVII. század második felében egyes ügyekre vonatkozó kompetenciájuk megállapítása a fejlődő megyei autonóm joghatóság sértetlenségének, ezen jelenségek ellen, negatív formában való biztosítása. A XVIII. század elején azonban már, mikor az 1715: XVIII. t.-cikk taxatív felsorolja azokat a pereket, melyekben az ítélmesterek a jövőben eljárhatnak, a két joghatóságot egymással szemben kizárólagossági jelleggel állapítja meg. Más szóval az ítélmesterei joghatóság generális jellegét megszünteti s azt a hatáskör fogalma alapján rendezi.

Így válik simán lehetővé, hogy 1723-ban a négy ítélmester széke³ négy kerületi ítélőtáblává szerveztessék. Ennek az átszervezésnek indoka a törvény szavai szerint az, hogy a Personalis vezetése alatt újból állandóan működő királyi ítélőtáblán a négy ítélmesterek „folytonosan, kivétel nélkül jelen kell lennie”.⁴ Az ezen rendelkezést magában foglaló 1723: XXX. t.-cikknek, illetve XXV. t.-cikknek az összefüggése az 1500 X. és 1609: LXX. t.-cikkkel, a fejlődés alapján feltétlenül igazolható.⁵ Ennek a királyi ítélőtáblának őse más szóval a titkos kancellár vezetése alatt 1458-ban állandó eljárásra utasított kuriális bíróságban keresendő. Az ítélmesterei joghatósággal szemben a főurak, amint láttuk, ezen bíróság tanácsának szervezése kapcsán védekeztek. Ennek a bíróságnak a XV. század végétől a Personalis elnöklete alatt állandó tagjai és az elnöktől balra ülnek az alnádor, alországbíró és a négy ítélmester. Az ülnökök jobbra ültek. Ezen szervezés folytán a Mátyás király dekrétumában biztosított ítélmesterei joghatóság legfeljebb ezen bíróság működésének szünetelése idején, a kúrián kívül, vidéken volt gyakorolható, mert magának ezen bíróságnak egyébként esetleges vezetése a nagybíró megbízására, de nem az ítélmesterei joghatóságra vezethető vissza. Ez a

¹ 1647: LXXVII. t.-c.

² V. ö. 1647: CXXVI. és 1681: XXXII. t.-cikkeket.

³ Az 1715-ben kiküldött rendszeres bizottság iratai között több helyen olvasható a kérdés, miképpen lehetne a királyi ítélőtáblán most már újból állandóan elfoglalt ítélmesterek vidéki bíraskodását pótolni. Eközben két helyen érdekes megjegyzést találunk az ítélmesterek bírói joghatóságának múltjára nézve. Így *a)* Az ítélmesterek régi szokás alapján bíraskodtak a Kúrián kívül: *pronti quidem etiam num est in usu solito, hoc est Judice quocunq; Magro Prothrio, extra Curiam procedendo, Lad. Q. Fase F. N°. 36. §. 77. Orsz. Lvt. – b)* Törvényen és szokáson alapuló bírói joghatóságuk emberemlékezetet meghalad. Már Mátyás király idejében megvolt. Mily nagy kényelem volt az, mikor a szétszakított ország részeiben a protonotáriusok rezidenciával bírtak, vagy egyik megyéből a másikba járva intézték az ügyeket: *Hanc Magrorum Prothriorum veterem in Partibus providendi provinciáim earn ipsam esse consuetudinem, ... immemorabilem et Communem... in antiquo usu et processu debere permanere. ... Habuerunt comoditatem, ... habentes Magri Prothrii residentias, aut... persaepe jam in uno jam in alio Regni Cottu Compartmentibus oblata quasi sine omni prorsus Sumptu et fatigio Comoditate.. !* Orsz. Lev. Lad. Q. Fase. D. ad Num. 25. – Körülbelül ezt a felfogást vallja Szegedy is, Tyrocinium, P. II. Tit. 6. §. 1.

⁴ 1723: XXX. t.-c. bev.

⁵ V. ö. *Mnkler* i. m. 211-233, 253. old-

vidéken való működés 1723-ban végleg lehetlenné válik. De egyébként is az országgyűlés „a négy kerületi Ítéltáblát az ítélmesteri bírászkodás helyébe állította fel”.¹ Miután pedig, amint jeleztük, a kerületi ítéltáblák joghatóságának megállapítása kizárólagos jelleggel történt, nyilvánvaló, hogy az ítélmesterek önálló joghatósága, külön ítélszéke, 1723-ban nemcsak tényleg megszűnt, de azt a kerületi ítéltáblák vették át.

Az ítélmesterek bírói joghatóságuk mellett mindig tagjai voltak a kuriális törvényszékek tanácsának s főnökei nagybírájuk jegyzői irodájának. A tanácsban 1792-ig ők adták elő a pereket. Ekkor azonban a nemes ülnökök közül négyen az ítélmesterekkel egyenlő hatáskörű ülnökökké neveztettek.²

¹ 1723: XXXIV. t.-c. bev.

² 1792: XVI. t.-c. 3. §. V. ö. még *Vinkter*, í. m. 267-68